

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(1): 257 – 267, doi: 10.11616/asbi.1022269

Türk Siyasal Kültüründe Bütün Mesele: Bizzat Devlet Olmak ya da Olmamak

That is the Question in Turkish Political Culture: To Be the State in Person or Not To Be

Halil Kanadıkırık¹

Geliş Tarihi (Received): 11.11.2021

Kabul Tarihi (Accepted): 27.03.2022

Yayın Tarihi (Published): 31.03.2022

Öz: Türk siyasal kültürü çalışmaları genellikle otoriter bir siyasal merkez ile onun karşısındaki zayıf bir çevre arasındaki gerilim üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşım bir yere kadar doğru olsa bile ikinci grubun söz konusu merkeze karşı tavrını değerlendirmede eksik kalmaktadır. Bu çalışmada hem siyasal merkez hem de çevre unsurlarının paylaştıkları ortak bir siyasal kültür alanının tanımlanması amaçlanmıştır. Bunun için de ilk önce Türkiye’de merkezin siyasal modernleşme süreci, ardından çevrenin söz konusu değişime kendini nasıl uyarladığı incelenmiştir. Modernleşme süreci boyunca Türkiye’de merkezî siyasal seçkinlerin tepeden inmece, otoriter politikalara olan eğilimlerine karşın bu merkezin dışında kalanların sivil bir alan oluşturmaya pek de eğilimli olmadıkları gözlemlenmiştir. Tüm radikal dönüşümlere rağmen devlete yönelik toplumsal algı, aynı devletin, aynı araçlarla işleyişinin bir parçası olma çabası ile ifadesini bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Modernleşme, Sivil Toplum, Siyasal Kültür, Türkiye.

&

Abstract: Studies on Turkish political culture often emphasize the tension between an authoritarian political center and a weak periphery against it. Even if this approach is correct to some extent, it remains incomplete in evaluating the attitude of the later towards the center. In this study, it is aimed to define a common political culture area shared by both political center and periphery elements. For this, first of all the political modernization process of the center in Turkey and then how the periphery adapted itself to the aforementioned change have been examined. Despite the disposition of central political elite in Turkey toward the top-down and authoritarian policies during the modernization process, it is seen that those outside the center hadn’t have any intention to build a civilian area ever. Despite all radical transformations, the social perception towards the state finds its expression in the effort to be a part of the functioning of the same state with the same instruments.

Keywords: Civil Society, Modernization, Political Culture, Tradition, Turkey.

Atıf/Cite as: Kanadıkırık, H. (2022). Türk siyasal kültüründe bütün mesele: Bizzat devlet olmak ya da olmamak. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 257-267. doi: <https://doi.org/10.11616/asbi.1022269>

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Halil Kanadıkırık, Tarsus Üniversitesi, halilkanadikirik@tarsus.edu.tr.

1. Giriş

Türk siyasal kültürü, Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayarak Cumhuriyet dönemini de kapsayan bir süreklilik dâhilinde, otoriter bürokrasi ile bunun dışında kalanlar arasındaki gerilimde temellendirilmektedir. Yaygın kanaat, devletin bürokratik aygıtı ile modernleşmenin sağladığı imkânları da seferber ederek sivil toplum unsuru olmaya aday yapılara yer bırakmadığı, her alanı kapsadığı şeklindedir. Söz konusu toplumsal yapılar, devletin merkezinde, siyasal otorite tarafından tasarlanan modern hayata ilişkin kalıpların içine yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak kültürel düzeyde "ilerici – gerici" veya "laik – dindar" şeklinde ifade edilen bölünme ile İmparatorluk tarihinin son ve Cumhuriyet tarihinin önemli kısmına hâkim olan bir çatışma meydana gelmiştir. Ancak tarihsel analizler devletin kapsayıcılığının tek yönlü çalışmadığını da gösterir niteliktedir; yani tersi de geçerlidir. Sivil olması beklenebilecek olan Söz konusu toplumsal yapılar da bizatihi devlet tarafından kapsanmaya yönelik bir eğilime sahip olmuşlardır. Türkiye'nin modern siyasal kültürü de bu bağlamda, yani devletle ilişkili zihniyet yapılarının tarihsel analiziyle ele alınmalıdır. Bu amaçla ilerleyen paragraflarda konunun uzmanlarının yazdıklarından yola çıkılarak bir analize ulaşılması hedeflenmektedir.

2. Türk Siyasal Hayatında Merkez-Çevre İlişkisine Dair

Türkiye'de siyasal otorite ve onun idarî-askerî aygıtı ile bunun dışında kalanlar arasındaki çatışmaya ilişkin önemli bir analiz, Şerif Mardin'in Edward Shils'in merkez – çevre kuramını Türk siyasal kültürüne uyarladığı çalışmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Burada Mardin (2006), Osmanlı klasik döneminin siyasal yapısının, Avrupa feodalitesindeki gibi aracı siyasal kurumların yer almadığı bir ortamda, merkezdeki siyasal otorite ile çevreyi temsil eden yerel toplumsal birimler arasındaki tarihsel bir kopukluk üzerine inşa edildiğini ileri sürmüştür. Bu siyasal temel üzerinde başlayan modernleşme de söz konusu merkez ile çevre arasındaki çatışmalarla şekillenmiştir. Avrupa'da merkezi teşkil eden siyasal otoriteler ile çevreyi teşkil eden tüzel kişilik sahibi kurumlar muhtelif biçimlerde karşı karşıya gelebilirken, Türkiye'de merkez ve çevrenin karşı karşıya gelmesinin tek biçiminin çatışma olması, iki kesim arasındaki söz konusu tarihsel kopukluktan kaynaklanmıştır (Mardin, 2006: 38). Modernleşme süreci boyunca merkezin modern eğitim kurumlarında yetiştirdiği askerî ve sivil bürokrasi ile bu eğitim kurumlarından yararlanamayan ya da yararlanmak istemeyen taşralı eşrafın arasındaki kültürel mesafe açılmış, yazarın "büyük kültür" tabir ettiği merkez seçkinleri (bürokrasi) ile "küçük kültür" tabir ettiği çevre seçkinleri (eşraf) arasındaki ayrılık daha belirgin hâle gelmiştir. Çevrenin merkeze verdiği karşılık ise İslâmî bir dilin imkânlarından yararlanmış ve Cumhuriyet tarihinin siyasal - kültürel çatışmasına da şeklini vermiştir (Mardin, 2006: 56).

Söz konusu çatışmayı sol cenahtan eleştiriye tabi tutan İdris Küçükömer, "İslâmcı-Doğucu" tabir ettiği kesim ile "Batıcı-laik" tabir ettiği kesim arasındaki ayrımı, modernleşme sürecinde üretim ilişkilerinde meydana gelen krize bağlar. İmparatorluk kapitalist sisteme dâhil edildikçe geleneksel üretim ilişkileri berhava olduğundan daha çok sömürüye maruz kalan üretici halk kitlelerinin tepkisi, üstyapıdaki yeniçeri-ulema ittifakının geleneksel dili kullanarak yürüttüğü siyasal muhalefete eklenmiştir (Küçükömer, 2010: 59). Muhalefet edilen, artık-üründen en büyük payı alan ve modernleşmeyi bu doğrultuda sürdüren, ilerleyen dönemde "Batıcı-laik" tabir edilecek bürokrasi kesimidir. Bu ikincilerin yarı-sömürgeleşme sürecinde yeterli seviyede bir üretici güç teşkil edememesi söz konusu toplumsal bölünmeyi şiddetlendirmiştir (Küçükömer, 2010: 88). Yazara göre (Küçükömer, 2010: 86) bunun üstyapıdaki karşılığı, iki tarihsel-siyasal partinin kamusal hayatta çatışma ile görünür hâle gelmesidir: Bir tarafta modernleşme süreci boyunca siyasal otoriteyi elinde tutan Tanzimatçı bürokrat tipinden Cumhuriyetin ilk dönem siyasal seçkinlerine kadar uzanan parti vardır. Bunun karşısında ise yeniçeri-ulema ittifakından Demokrat Parti'ye kadar uzanan, yine bürokratların başını çektiği, ancak bu sefer üretici yahut ticarî güçlerin (köylü, toprak sahibi, kasaba eşrafı vb.) somut ekonomik rahatsızlıklarına dayanan bir diğer parti yer almıştır. Küçükömer'in dikkat çektiği, her iki partide de başı bürokratların çektiği ve üretici kitlelerin sınıfsal taleplerinin de bunlardan birine eklenmek suretiyle bir şekilde soğurulduğudur.

Metin Heper (2010: 27-28) de aynı çatışmayı, Berkî'nin devlet olgusunu farklı geleneksel biçimleriyle analiz etmek için tanımladığı "aşkıncılık" (*transcendentalism*) ve "araçsalcılık" (*instrumentalism*) ayırımına

dayanarak değerlendirmiştir. Heper'e göre Türkiye'de devlet, siyasetin farklı çıkarların bağdaştırılması olarak görüldüğü ve özgürlük, farklılık, çoğulculuk gibi kavramlarla ifade edilen araçsal bir geleneğe değil, siyasal kararın kolektif akıl ve iradenin ürünü olarak kabul edildiği ve tek tek çıkarlardan üstün olma iddiasında olan bir kurumun liderliği ve halkı eğitmesi ile tanımlanan aşkinci bir geleneğe sahiptir. Bu gelenek İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e miras kalmıştır ve merkezî bürokrasi, toplumu bütün halde tutabilmek için söz konusu geleneğe tekrar tekrar bağlanmış ve siyasal çoğulculuğun oluşumu engellenmiştir (Heper, 2010: 41).

3. Modern Dönemde Siyasal Merkez

Türkiye'de bilinçli bir siyaset olarak modernleşmenin, hemen hemen 19. yüzyıl ile aynı zamanda başladığı kabul edilmektedir. Siyasal otoritenin modernleştirici girişimleri, yukarıda bahsedildiği gibi merkez seçkinlerinin çevre üzerindeki tahakkümünü pekiştirici politikalarla paralel seyretmiştir. Modernleşmeye yönelik atılımı hüsrarla sonuçlanan III. Selim'in katledilmesinin hemen ertesinde merkez siyasal seçkinleri ile çevre seçkinlerinin (âyânlar) imza altına aldığı *Sened-i İttifak* (1808), İngiliz *Magna Carta'sı* ile benzer iddialara sahip olsa da tezat sonuçlar doğurmuştur. Siyasal otoritenin oldukça zayıfladığı bir dönemde kendisine dayatılan bu otorite paylaşımına ilişkin metin, II. Mahmud'un (h. 1808 – 1839) siyasal merkezi yeniden ve bu sefer modern imkânlarla inşa etmesiyle geçersiz hâle gelmiştir. Çağlar Keyder'e (2015: 27-28) göre, Osmanlı âyânı, ülkede feodal sistemi kurumsallaştırabilmeye yönelik tüm maddî imkânlara sahipken siyasal imkânlara sahip olamamıştır ve böylece daha en başında bir sınıf olarak kurumsallaşması akamete uğramıştır. Bu tartışmalı bir görüştür. Zira bahsi geçen müessesese, herhangi bir üretime veya ticarî faaliyete dayanmayan, devletten elde ettikleri mütesellimliklerle yine devlet adına artık-ürünün bir kısmına el koyan, müsadereye karşı hiçbir güvencesi olmayan memur-benzeri bir gruptan ibarettir (bkz. Nagata, 1997). Bu nedenle aslında sınıfsal temelleri çok zayıf olan âyânlık, siyasal merkezin bir miktar güç kazanmasıyla kolaylıkla ortadan kaldırılabilmiştir. Merkezin zayıflığından bu şekilde yararlanma girişimi, ceberut bir merkezîleşme politikası ile geri teperken hayatta kalabilen çevre seçkinleri, merkezî bürokrasinin altında hizmet verir olmuşlardır (Hanioglu, 2016: 18).

Türkiye'de siyasal modernleşme böylece, "modern devletin" her şeyden önce merkezîyetçiliğini tesis etmeye yönelmiş görünür. Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik yapısı, merkezde yer alan hükümet kurumunun özellikle ekonomik alandaki denetimi nedeniyle çoğunlukla modern merkezî devlet gibi düşünülse de patrimonyal meşruiyet algısı doğrultusunda şekillenen idare tarzı, modern merkezî devletten oldukça farklıdır. Süleyman Seyfi Ögün (2014: 301), bu idare tarzının, taşranın özerkliğini korurken geniş bir taşeron ağıyla işlerini gördüren klasik bir imparatorluk sistemi olduğunun altını çizer: "Osmanlı'da 'yaptırmak' fiili her zaman 'yapmak' fiilini bastırmıştır". Ancak modernleşme ile siyasal otorite, artık özerk toplumsal alanlara doğrudan müdahil olacağı modern merkezî devleti kurmaya yönelmiştir. Yani artık, Ögün'ün ifadesi değiştirilerek söylenecek olursa "yaptıramadığı" fikrinden hareketle doğrudan kendisi "yapmak" üzere devleti yeniden teşkilatlandırma yoluna gitmiştir. Bu nedenle Tanzimat'tan erken Cumhuriyet'e, Türkiye'nin siyasal modernleşme sürecinde temel kaygının Herderyen "ulus kurma" paradigması ile değil, Hegelyen "devlet kurma" paradigması ile paralellik taşıdığı söylenebilir (Ögün, 2014: 305-312). Böylece İmparatorluk, kapitalist dünya sisteminin çevre unsuru olarak yerini almaya başladıkça çözülen toplumsal ve ekonomik ilişkilere karşı yürütülen modernleşme de merkezin siyasal gücünü daha fazla tahkim etmeye yönelik bir tür "kameralizme" dayanmıştır (Ögün, 2004: 12-13).

Osmanlı devlet adamları için bu tarz bir yapıyı kurmak pek zor bir iş değildir. Hâlihazırda patrimonyal meşruiyetle donatılarak toplumun diğer kesimlerinden belirgin sınırlarla ayrılmış olan bu "devletlû" sınıfı, ülke kapitalist dünya sistemine dâhil oldukça karşı karşıya kalınan krize de yine kendisine dönerek çözüm üretmiştir. Artığa el koyan ve bunun tasarrufunu kendi takdirinde tutan yegâne kurum olmaya yönelik geleneksel eğilim, modernleşme sürecinde de devam ettirilmiştir. Krize getirilen çözüm, "kendisi-için-bir-sınıf" olmak suretiyle sahip olduğu meşruiyet sahasını ve ana gelir kaynağını korumakla mükellef olan söz konusu devletlûlerin, her şeyden önce kendi idare aygıtlarını ıslah etmelerine dayanmıştır (Keyder, 2015: 38-40). II. Mahmud'dan bu yana yapılan reformların siyasal amacı, geleneksel hükümdarlık kurumunun

artık geri dönülmez biçimde berhava olan otoritesinin yeniden, lâkin bu defa modern kurumlar eliyle tesis edilmesidir (Karal, 2017: 143). 19. yüzyıl boyunca modern merkezîyetçi gücü artırmanın yolu ise siyasal liderliğin kişisel despotizmi önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün görülmüştür (Lewis 2017: 499-500). Böylece Türkiye’de modernleşme, yasal-ussal çerçevede bürokrasiyi, ancak geleneksel çerçevede de bürokrat-siyasal liderin kişisel otoritesini merkeze alan politikalar üretilerek devam ettirilmiştir. Bu tarz bir idare kültürünün neticesi olarak “resmî seçkinler” kendilerini toplumdan ayrı bir varlık olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca kamusal çıkarları gözetme ve modernleşmenin de yürütücüleri olma vazifeleriyle de kendilerini o toplumdan hiyerarşik olarak üstte olan, “devletin gerçek hizmetkârları” mertebesinde görmüşlerdir (Özbudun, 1995: 9).

Modern eğitim kurumlarında yetişmek, dolayısıyla Batı’nın bilgisine en yakın olmak da bu devlet seçkinleri için yeni ve çok önemli bir statü kaynağı olmuştur. Pozitivist eğitim sürecinin kendilerine sağladığı “bilimsel” bilgi sayesinde toplumsal hayata ilişkin en doğrusunu bildikleri varsayımı ile çevre gruplarının üstünde olma iddiası taşıyabilmişlerdir. Kısacası eğitim, Türk seçkinlerinin “alametifarikasıdır” (Frey’den aktaran Heper, 1976: 493). Eğitim ve siyasal seçkinlik arasındaki benzer bir koşutluğun Kaçar ve Pehlevî dönemi İran’ında da gözlemlenmesine bakılırsa (bkz. Zonis, 1971), geç modernleşmede siyasal statünün servetten ziyade eğitim ile temellendirildiği anlaşılmaktadır. II. Abdülhamid döneminde (1876 – 1909) yaygınlık kazanan ve pozitivist eğitim veren modern kurumlarda, yatılı, yani toplumdan tecrit edilmiş olarak yetiştirilip ardından bürokrasiye katılan yeni seçkinlerin hayata bakışı da pratik içinde öğrenen geleneksel seleflerinkinden farklı olmuştur. Modern bürokratlar kitaplardan öğrendikleri kavram ve ilkeleri, hayata ilişkin gerçekliğin soyutlamaları olarak kabul etme eğilimindedirler. Bir diğer ifade ile “1890’lar nesli, kitaplarda tasvir edildiği şekliyle hayatı, hayatın bizatihi kendisinden daha gerçekmiş gibi” düşünmüştür. Bu da söz konusu soyutlamalara uymayan kültürel unsurların “yersiz ve zararlı bulunarak kapı dışarı” edilmesinin yolunu açmıştır (Mardin, 2017a: 57-58). Böylece siyasal merkez, her şeyden önce kendi içinde bir ayıklamaya yönelmiştir. Devletin Batılı güçler karşısındaki zayıflığını, modernist seküler bürokrasiden farklı şekilde teşhis eden geleneksel Sûnnî ulemanın merkezden dışlanması süreci başlamıştır.

Osmanlı klasik döneminde dinî kurum, doğrudan merkezdeki hükümete bağlı bir memuriyettir. Siyasal otoriteye bu bağımlılığının yanı sıra seküler memurlar ile dinî memurlar arasında, yetiştirildikleri eğitim kurumlarının farklılığından dolayı (ilki genellikle enderunda, diğeri medresede yetiştirilirdi) kültürel bir farklılaşma da vardır. Mardin (2017b: 116), bu kültürel farklılaşmanın neticesinde Osmanlı klasik idare görüşünün, “din-ü devlet” şeklinde ifadesini bulan ve “dinin muhafazası için devletin yaşamasının elzem olduğu” anlamına da gelen ilkedden hareketle “hikmet-i hükümet”e (*raison d’état*) öncelik verdiğini, yani siyasal otoriteyi dinî otoritenin üstünde konumlandığını söyler. Feodalitede olduğunun aksine, merkezdeki siyasal otorite ile yerel cemaatler arasında aracı statü gruplarının bulunmadığı böyle bir yapıda dinî kurum, aynı zamanda siyasal merkezin bu cemaatler üzerinde denetimini sağlamanın bir aracı olmuştur (Mardin, 2017c: 158-159). Modernleşmeye ilişkin görüşlerin seküler bürokrasiye hâkim olmasıyla beraber, bu kesim ile ulema arasında oluşan ve yukarıda bahsedilen dünya görüşü (*Weltanschauung*) farkı, ulemanın devlet işlerinden giderek dışlanmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Atatürk’ün laiklik konusundaki radikal reformları ile 19. yüzyıl seküler idarecilerinin, dinin toplumsal işlevi konusundaki düşünceleri ve metotları arasında benzerlikler, süreklilikler bulunmaktadır. Atatürk, modern topluma ilişkin pozitivist tasarımları mantıksal sonucuna götürmüştür. Uygulamaya koyduğu laiklik politikaları bu anlamda, yerel seçkinlerin gücünü kırmak ve pozitif bilimi, bilgi üretiminin ve idarenin tek metodu olarak benimsetebilmek için dinî görünümlü mahallî cemaat yapılarını parçalama girişimidir (Mardin, 2017a: 36 ve 74; Mardin, 2017b: s. 139). Bu dönemde Şeyhülislâmlık, Şer’iye ve Evkaf Vekâleti ve şer’î mahkemelerin lağvedilmesi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimin tümüyle laikleştirilmesi gibi uygulamalarla hukukî ayrıcalıkları olan bir sınıf olarak ulema, ortadan kaldırılmıştır (Mardin, 2017b: 120-121).

18. yüzyılın sonlarında Osmanlı Padişahının, aynı zamanda İslâm dünyasının tek “Halifesi” olduğunun keşfedilmesi (Ortaylı, 2014: 180-181), geleneğe dönmeyi arzulayan İslâmcı bir siyasetten çok, devletin dış politikada kendisine alan açma hamlesi olarak değerlendirilebilir. Abdülhamid’in yürüttüğü pan-İslâmizm siyaseti ise dışarıya yönelik olmaktan ziyade, içeride Müslüman halkı bütünleştirmeye yönelik

bir tür “ön-ulusalcılık”tır (Mardin, 2006: 50). Yani yapılan, dinî hayatın ihyasından ziyade, Osmanlı devlet adamının kendi kendisine sorduğu “Bu devlet nasıl kurtarılabilir?” sorusuna cevap üretmektir.

“Devlet kurtarma”, aydınlanmış despotlara benzetilebilecek olan Tanzimatçı devlet adamlarından Yeni Osmanlılara, II. Abdülhamid’den Jön Türklere kadar devlet seçkinlerinin politikalarına yön veren bir söylem olmuştur. Bunun, devlet seçkinlerinin ayrıcalıklı geleneksel konumlarından vazgeçmeden, İmparatorluk’un bütünlüğünü ve bağımsızlığını sürdürebilmesine yönelik modernist politikalar üretme ve uygulama çabalarının bir ifadesi olduğu söylenebilir (Keyder, 2015: 73). Bu bağlamda modernleştirici önerileri de ağırlıklı olarak Webergil patrimonyal geçmişi, modern devlet inşasını dayatan şartlar altında ve modern araçlarla yeniden-üretmeye yönelik olmuştur. Modernist seçkinlerin, “toplumsal devrimler” önermektense resmîyet sınırları içerisinde kalarak “yukarıdan devrimler” önermelerini bu patrimonyal geçmişe bağlayan yazarlar vardır (örnek olarak bkz. Kazancıgil, 2014: 192). Yine patrimonyalizm, söz konusu siyasal seçkinlerin kriz anlarında kendisine geri dönerek çözüm üretmeye çabaladığı bir siyasal kültür olarak da değerlendirilebilmektedir (bkz. İnsel, 1996). Bu grubun modern devlet inşasında, adem-i merkezîyetçi sivil hareketleri önemseyen Anglo-Amerikan yolunu değil de köylülüğü şiddetle bastıran, siyasal kürenin merkezîyetçi üstünlüğüne ve sosyal mühendisliğe dayanan Kıta Avrupası yolunu tercih etmiş olmaları (Öğün, 2004: 17), ikincisinin kendi patrimonyal siyasal kültürlerine daha uygun bulunmasıyla açıklanabilir:

(...) Biz Türklerin tarihsel politik “mukadderatı” garip bir biçimde Bizans üzerinden önce Roma, daha sonra da modernizasyon süreçleri içinde Fransa ve Almanya’da ve onların ünlü ulus-devlet ya da Prusya tipi devlet pratikleri ve kamucu-komüniteryen kültürleriyle kesişmiştir. Weber’in ünlü kavramlaştırmasıyla patrimonyal ve neo-patrimonyal yapılaşmalar bağlamında Türkiye, Anglo-Amerikan modernleşme örüntülerine ya bigâne kalmış, ya da tanıştığı durumlarda onu reddedici bir refleks geliştirmiştir. Örneğin Jön-türk hareketi içinde yer alan Prens Sabahaddin’in trajik yalnızlığı buna işaret etmekteydi (Öğün, 2004: 26).

Bu bağlamda Türkiye’nin siyasal modernleşmesi, geleneksel bir meşruiyet tipinin, patrimonyalizmin çizdiği çerçevenin içinde seyretmiştir. Tanzimat döneminin güçlü bürokrasisi ile Jön Türkler ve Kemalizm arasında süreklilik olarak gözlemlenebilecek olan ortak öğeler, yani pozitivist akılcılık, çoğulculuktan ziyade devletin bütünlüğünü sağlamaya yönelik anayasacılık ve halkı aydınlatmaya yönelik toplum mühendisliği (Köker, 2016: 136-138) dikkate alınacak olursa bu süreklilik daha açık hâle gelir. Zira bu kavramlar, geleneksel meşruiyetin devlet seçkinlerine tanıdığı alanı daraltmadan, bilâkis merkezîyetçilik bağlamında genişleterek toplumun dışında ve üstünde yer alan konumlarının sürdürülmesine aracılık etmiştir.

Türk modernleşmesinin “halka rağmen” başlatılıp geliştirildiği söylenegelmiştir. Doğan Avcıoğlu (1974, C.1: 242-243) da Türkiye’de modernleştirici devlet seçkinlerinin ortak tavrının halk kitlelerine dayanmamak olduğunu belirtir. Jön Türklerin Abdülhamid’e muhalefeti bile temelde, “kötü” padişahın devrilmesiyle sorunların çözüleceği inancına dayanan bürokrasi sınıfının kendi iç meselesidir. Atatürk döneminin “halkçılığı” da bu politikaların bir uzantısı olmuştur. 1920’lerde kısmen demokratik vurgular öne çıksa da yaşanan iç siyasal gerilimler sonucu 1930’larda, halkın yeni rejimi henüz benimsemediğinden hareketle bu konuda aydınlatılmasının devam ettirilmesine karar verilmiş, parlamentonun biçimsel varlığı yeterli görülmüş ve halkın kendini ifade yolları kısıtlanmıştır (Köker, 2016: 146). Levent Köker (2016: 167 vd.), “halkçılık”, “inkılâpçılık” ve “devletçilik” gibi Kemalist ilkelerin, devletin, modernleştirici politikalarının sonucu olarak kapitalist gelişmelerin halk arasında neden olabileceği sınıfsal özerkleşmelere karşı, gerektiğinde statükoyu sürdürmek amacıyla müdahale etmesinin meşruiyetini tesis etmeye yönelik olduğunu ifade etmiştir.

Bununla beraber 20. yüzyılın başında Türkiye’de, modern devlete temel teşkil eden, siyasal bilince sahip ve siyasal düzeyde irade beyan etmeye yönelik talepleri olan bir halk kitlesinin mevcudiyeti şüphelidir. Mehmet Ali Kılıçbay’a (2014: 219-220) göre, söz konusu dönemde böyle bir “halk” yoktur, dolayısıyla Türkiye’de modernleşmenin “halktan kopuk olduğu iddiaları” yersizdir. Zira söz konusu devirde devlet ile halk arasında böyle bir bağın kurulması istense bile bu mümkün değildir. Cumhuriyet’in halk tabanı siyasal olarak örgütlü grupların bileşiminden değil, geleneksel bağlara sahip cemaatlerden oluşmaktadır.

Bu nedenle, İlkay Sunar ve Sabri Sayarı'ya (t.y.: 72) göre, söz konusu kitleyi baskı altına almayı ya da onları siyasal mobilizasyonlara sevk etmeyi ifade eden korporatizm, Cumhuriyet döneminde görülmemiştir. Devletin çevreye nüfuzu, daha ziyade ekonomik alanda olmuş, hukukî, idarî ve ideolojik açılardan düşük seviyede seyretmiştir. Yazarlara (Sunar ve Sayarı, t.y.: 72) göre, böyle bir sisteme "ekonomik devletçilik" demek daha uygundur.

Bu bağlamda Cumhuriyet'in kurucuları da halkla değil, çevre eşrafiyla beraber modernleştirme politikalarını tesis etmeye yönelmişlerdir. Kurtuluş Savaşı'nın gerçekleştiği uluslararası kriz ortamında merkez seçkinleri, çoğunluğu köylü olan kitleleri etkileyip Milli Mücadele'ye katılmaları için harekete geçiren eşraf ile ittifak kurmuşlar ve bu ittifakı Cumhuriyet döneminde de devam ettirmişlerdir. Böylece eşraf, artık geri dönülmez biçimde Türkiye'de kamusal alanın önemli bir aktörü olarak yerleşmiştir. Sunar'a (1974: 75-77) göre bunun sonucu, Cumhuriyet tarihine damgasını vuracak olan, şehirli bürokratlardan oluşan pozitivist merkez seçkinleri ile yerelde, özellikle köylüler üzerinde etkinliğini sürdüren, dinî otoriteye ve artık resmîyete sahip çevre seçkinlerinin kültürel düalizmi olmuştur.

20. yüzyılın ikinci yarısında eşraf, köylüler ve artık güçlenmeye başlayan bir burjuva sınıfının kamusal alana dâhil olması ile Türkiye'nin sosyal ve siyasal alanında dramatik bir değişim yaşanmıştır. Bunun neticesi, bürokratik merkezin sosyal statü ve ekonomik alanının daralmasıdır. Demokrat Parti (DP), bu yeni sınıflara dayanarak politikalarını yürütmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında oluşan uluslararası ortamın, bürokratik seçkinlere dayanan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetimini tek partili sistemin devam edemeyeceğine ikna etmesi ile DP kurulmuştur. Bununla beraber CHP, iktidarın değişebileceğini hesap edememiş ve denetimi altında tutmak istediği bu muhalif partiye, tek partili sistemin devlet-parti özdeşliğine dayanan ve rekabetçi koşullara uymayan yasal mevzuatını miras bırakmıştır (Kara, 2014: 278). Ancak, ülkeyi bu mevzuata dayanarak yöneten DP, 1950'li yılların ikinci yarısında karşı karşıya kaldığı ekonomik kriz ortamında, yine bu mevzuata dayanarak, giderek otoriterleşmiştir (Kara, 2014: 287-288). Halk tabanını kaybetmemek için dindar çevre unsurlara yaslanmış ve böylece krizden en çok etkilenen şehirli bürokratik kesimin gözündeki, modernleşme karşıtı saydıkları çevre ile özdeşleşmiştir (Sarıbay, 1991: 124). Neticede bürokratik seçkinler askerî bir darbeyi, daha fazla statü kaybına uğramamak için bir çözüm olarak görmüşlerdir (Szyliowicz, 1966: 279).

Türkiye'de çok partili hayata geçişle beraber bürokrasinin, ülkenin uzun vadeli çıkarlarını gözetme hakkını yalnızca kendisinde gördüğü bir tür "kurumsal monizm" oluşturduğu ve 1961 ile 1982 Anayasalarında, seçilmiş hükümeti denetleyecek bürokratik makamlar ihdas ederek bunu meşrulaştırdığı söylenmiştir (Heper, 1994: 231). Bu aslında söz konusu grubun savunmaya çekildiğine işaret etmektedir. Zira 1960'larda Devlet Planlama Teşkilatı'nda, endüstri sınıfı ile yakın ilişkili "restorasyoncu bürokratların", "devletçi bürokratlara" baskın çıkmasının da gösterdiği gibi, artık endüstri burjuvazisi devlette hâkim sınıf olma yolunda ilerlemektedir (Keyder, 2015: 179-180). Oysa daha 1950'lerde, bürokrasi kesimi arasında yapılan bir anket, ankete katılanların yarısından fazlasının önemli iş adamlarını şüpheli gördüklerini ve devletin özel girişimi düzenlemesine taraftar olduklarını göstermekteydi (Matthews, 1955: 50). Bu nedenle çevre seçkinlerinin tedricen siyasal merkeze yerleşmesi ile bu alanın kendileri için daraldığını düşünen bürokratların, tarihsel meşruiyet zeminine dayanmak suretiyle sürece "kurumsal monizm" silahıyla karşılık verdikleri anlaşılmaktadır.

1960'larda DP'nin devamı sayılan Adalet Partisi (AP), bu direnci görerek daha temkinli bir yol izlemiş ve merkez ile çevre seçkinleri arasında daha dengeli bir politika izlerken bir taraftan da bürokrasiye "sızma" ve burada üslenme yolunu seçmiştir (Sunar ve Sayarı, t.y.: 78). Hükümette olduğu 60'lı yılların ortalarında, halkla olan ilişkilerinde klientalizmi tam kapasite ile çalıştırmış, sosyal devlet ilkesini, seçmenlerine vatandaşlığa ilişkin herhangi bir sorumluluk yüklemeksizin devletin kurumsal nimetlerinden yararlandırma şeklinde yorumlamıştır (Abadan, 1966: 146-147). Aynı yıllarda CHP, halkın çoğunluğu nezdinde 27 Mayıs Darbesi'nin sorumlusu ve "sadece memurların ve aydınların tercih ettiği" bir partidir (Abadan, 1966, s. 180). "Ortanın solu" politikası ile çevre gruplara kayması ise askerî bürokrasi ile tarihsel bağlarını koparmıştır (Sunar ve Sayarı, t.y.: 79). 1970'ler boyunca süren istikrarsız koalisyonlar döneminde, klientalizm ve nepotizm ilişkileri sonucunda sivil bürokrasinin personel yapısı dönüşmüş, bu durumda da kısmen daha homojen kalabilen ordu (Özbudun, 1995: 29-30), artık statükonun tek temsilcisi olarak

denetim işlevini, Türkiye'yi 12 Eylül rejimine götürerek sürdürmüştür. Ancak 12 Eylül rejimi, anayasa hazırlığında planlandığı gibi iki partili bir sistemi tesis edememiş, 1990'lara gelindiğinde sistem, neredeyse eski partileriyle devam etmiştir (Turan, 1994: 58).

4. Merkeze Talip Olanlar

Buraya kadar siyasal modernleşme sürecinde siyasal üst yapının tarihsel tutumu özetlenmiştir. Bununla beraber Türkiye'de devlet geleneğine hâkim olan patrimonyal - bürokratik tepeden inmeciliğin salt bürokratik küre ele alınarak açıklanması, çeşitli toplumsal kesimlerin bu öge ile girdiği çatışmanın söz konusu geleneğin toptan reddine yönelik olduğu gibi doğru sayılamayacak bir izlenim doğmasına neden olabilir. Türkiye'nin modernleşme sürecinde, zaman içerisinde siyasal yarışa katılan partilerin, kamusal alana dâhil olan kültürel ve ekonomik grupların üst yapı ile girdiği ilişkinin niteliğine bakıldığında, söz konusu devlet geleneğini gayet içselleştirmiş yapılanmalarla karşılaşmaktadır. Modern dönemde Türk siyasal kültürünün bir tarafı patrimonyal, merkeziyetçi ve bürokratik tepeden inmecilikse diğer tarafı da bu tarz siyaseti sonlandırmaya değil, bunun sağladığı imkânları paylaşmaya yönelik çevresel taleplerdir.

Her şeyden önce, çok partili hayatta siyasal partilerin hemen hepsinin parti içi idarî yapılarının ve siyaset yapma tarzlarının, ayrıca son tahlilde siyasal küreyi sivil küreye öncelikle alışkanlıklarının söz konusu devlet geleneğine uyumu dikkat çekicidir. Konuyu partilerde "lider oligarşisi" temelinde ele alan İlder Turan (2011: 7), merkezin çevreye yönelik olarak başlatıp yürüttüğü toplumsal değişim politikasının ve tek parti sisteminin himaye ağlarına dayanan yapısının çok partili hayata da sirayet ettiği kanaatinde. Gerek 1961 gerek 1982 Anayasalarının çizdiği çerçevede çıkarılan Siyasi Partiler Kanunlarının daha demokratik parti yapılarını öngörmesine rağmen gerçek hayatta, partilerde lider ve merkeze itaat, merkezin kararlarına yönelik eleştirilerin hoş karşılanmaması ve merkezin yerel örgütler üzerinde tahakkümü devam ettirilmiştir (Turan, 2011: 7-11). Öyle ki liderleri değiştirilemediği için Türk siyasal hayatında partiler daha ziyade bölünerek çoğalmış, hatta bu bölünmeler bazen hükümetlerin düşmesine bile neden olabilmıştır (Turan, 2011: 16-17).

Merkezin kültürüne karşı çevrenin kültürünün taşıyıcısı olma iddiasındaki partilerin de siyasal iktidara katıldıkça yüzlerini devlet geleneğine döndükleri gözlemlenebilmiştir. Merkezin Kemalist laikliğine karşı çevrenin İslâmî tepkisini dile getiren Millî Görüş hareketi, Türk modernleşmesinde dinî içerikli bir siyasal hareketin geleneksel devlet görüşüne eklenmesine bir örnektir. Millî Nizam Partisi ile siyasal hayatına başlayan Millî Görüş, Kemalizmin kültür politikasının sonucu olan ve "laik-dindar" çatışması olarak tabir edilen kültürel düalizmin "dindar" kısmını temsil etmiştir. Ali Yaşar Sarıbay (1985: 98-104), 1960'lı yılların ekonomik gelişmeleri sonucu, İstanbul ve İzmir'de kümelenmiş büyük sermaye grupları ile Anadolu küçük ve orta ölçekli sermaye grupları arasında meydana gelen gerilimde, ilkinin taleplerinin taşıyıcısı olan AP'ye karşı ikinciyi arkasına alan Millî Görüş'ün söz konusu ekonomik rahatsızlığın da bir ifadesi olduğunu ileri sürmüştür. Millî Görüş'ün kültürel talepleri bürokrasinin "mille tahakküm değil hizmet" eden bir kurum olması, milletin "manevî değerlerine" saygılı olması, "vatandaşlara karşı âdil, koruyucu ve yol gösterici olması" şeklindedir (Sarıbay, 1985: 112). Ekonomik talepleri ise "ufkî devletçilik" tabir edilen ve devletin, ağır sanayileşmeyi sağlamak üzere özel sektöre gerek kurulma gerek koordine gerekse denetim ile yol göstereceği ve finansal kolaylıklar sağlayacağı bir sistemin hayata geçirilmesidir (Sarıbay, 1985: 125). Ağır sanayi hamlesine devletin bu şekilde müdahil olmasının mantıksal sonucu, bürokratik genişlemenin sürdürülmesidir. Bu açıdan Millî Görüş, devletin geleneksel "baba" rolünü yadsınamış, hatta onu beslemiştir.

Millî Görüş'ün kültürel tabanını teşkil eden tarikat ve dinî cemaat yapılarının, Millî Görüş'ün Millî Selâmet Partisi adıyla hükümette olduğu yıllarda, partinin elindeki bakanlıklarda hızla kadrolaşması (Çakır, 2002: 24), söz konusu bürokratik genişlemeyi ve klientalist ilişkilerin bu hareketlerde de sürdürüldüğünü gösterir. 12 Eylül sonrası yoluna Refah Partisi (RP) ile devam eden Millî Görüş'ün lideri Erbakan'ın, geçmişteki tarikat bağlarından giderek bağımsızlaştığı ve "dinsel otoritenin politik otoritenin ardından gelmesi gerektiği iddiasını" taşıdığı gözlemlenmektedir (Çakır, 1994: 56). 90'lı yıllarda Millî Görüşçüler, din ile devlet işlerini birbirinden ayırmaya ve devlet işlerini din işlerinin önüne çıkarmaya başlamışlardır (Çakır, 1994: 58). Tam da bu nedenle Türkiye'de partileşebilmiş bir "İslâmcılık" akımından bahsetmek

zordur. Mardin (2017d: 32-33) de bunun altını çizmiş ve Millî Görüş'ün, diğer Müslüman toplumlarda görülebilen ve İslâmî bir düzen kurmayı hedefleyen sistemli bir ideoloji olarak İslâmcılıktan çok, toplumun İslâm ahlâkına dayanan yapısını korumaya ve Kemalist laikliği yumuşatmaya yönelik bir hareket olduğunu belirtmiştir. Parti faaliyetleri dışında, sivil kürede İslâmcılığa meyleden grupların da en önemli engeli, kendilerini takip edenlerin yine aynı devlet geleneğinin çekim alanına kolayca kapılabilmeleri olmuştur. Devlete dindar kadro yetiştirerek “kaleyi içten fethetmek” suretiyle arzuladıkları düzeni kurabilmeyi hedefleyen bazı grupların, “bu iş için görevlendirdikleri akıncılar aracılığıyla devletle” bütünleştikleri görülmüştür (Çakır, 2002: 312). Böylece Türkiye’de tanınmış dindar gruplar, sivil toplumu kurumsallaştırmak yerine “devletleşmeye” yönelmiş, bu arada da giderek devleti önceleyen patrimonyal geleneğe bağlanmışlardır.

Modern Türkiye’de iktisadî grupların sivil toplumu teşkil etme yeteneği de devletle benzer ilişkileri sebebiyle şüphelidir. Bu bağlamda burjuvazi, köylülük ve sendikalar örnek verilebilir.

Batı’da modern demokratik sistemlerin kurulmasında önemli bir işlevi olan burjuvazinin Türkiye’de var olmamasından dolayı modernleşme sürecinde yerli bir burjuva sınıfının üretilmesi projesinin devletçilik desteğiyle hayata geçirilmek istendiği söylenelemiştir. Keyder’e (2015: 86-92) göre Türkiye’de, 19. yüzyılda oluşmaya başlayan, Rum ve Ermenilerin sermayelerine dayanan komprador bir burjuva sınıfı var olmuştur. Ancak bu sınıf, uluslararası bağlantılarından ötürü siyasal otoritenin denetimi altına alınmadığından bürokrasi ile çatışma hâlinde olmuş ve nihayet I. Dünya Savaşı ve ertesinde Kurtuluş Savaşı sürecinde saf dışı edilmiştir. Bunların yerini alan ve ağırlıklı olarak bürokrasi kesiminden gelen “millî burjuvazi”nin karakteri ise Batılı muadillerinin girişimcilik, sermaye birikimi, rekabet koşullarında risk alma gibi özelliklerinden yoksun, ürkek ve bürokrasiye bağımlı bir sınıf teşkil etmiştir (Heper, 1976: 498; Keyder, 2015: 107). Bu nedenle özellikle Marksist görüşün iddiası olan, burjuvazinin siyasal üst yapıyı belirlemesi ve bürokrasiyi madunu hâline getirmesiyle ilerleyen modernleşme, Türkiye örneğinde geçerli değildir (Heper 1976: 486). Türk modernleşmesinde bürokrasi, burjuvaziyi madunu olarak konumlandırmıştır. Hatta bürokrasinin burjuvaziye tepeden bakışı, tüccarlığa ilişkin kavramlara gündelik dilde pejoratif anlamlar yükleyerek kullanmasından da anlaşılmalıdır (Avcıoğlu, 1974, C. 2: 548). Bununla beraber burjuvazinin de II. Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar devletçiliğin kendilerine müdahalesinden şikâyetçi olduğuna rastlanmamıştır (Karpat, 1967: 80). Zira devletçilik bu kesim için, kendilerine sağlanan yatırım ve dağıtım imtiyazları ile özel sermaye birikimi yapmanın yegâne aracı olmuştur. Sunar (1974: 77-78), özellikle bürokratların burjuvalaşmaya yönelmesi ile siyasal konumlarını devletten imtiyazlar kapmak için kullanan bu yeni sınıfı, “devletçi burjuvazi” olarak adlandırır. II. Dünya Savaşı’nda bürokrasi ile ittifakı çatırdayan burjuvazi, siyasette liberalleşmeyi destekler gözüke de gerek DP gerekse planlı dönemde AP hükümetleriyle ilişkileri, devlet desteğini her zaman arkalarına alma arzularını göstermiştir. Kamu – özel sektör veya kamu – özel sektör – yabancı yatırımcı girişimlerinde kâr garantisi ile yer edindirmeden, garanti sürelerinin sürekli uzatılmasına, sübvansiyonlardan pazarın kendileri için tekel ya da oligopol olarak kısıtlanmasına kadar ekonomiye devlet müdahaleleri, söz konusu sınıfça her zaman desteklenmiştir (Sunar, 1974: 112-121). 1980’lerde neoliberalizm dalgasını arkasına alan Anavatan Partisi’nin (ANAP) kurduğu hükümette iş dünyasından gelenlerin sayısının kabarık olması da devlet – ekonomi ilişkisinin ana hatlarını pek değiştirememiştir. Siyaset ve iş dünyasının bu buluşmasının neticesi, iş adamı – siyasetçilerin devlet imkânlarıyla akrabalarının şirketlerini kurtarma, arazi spekülasyonlarına katılma, fonlardan yararlandırma vb. yöntemleri nedeniyle tarihsel patronaj ilişkilerinin ölçeğinin genişlemesinden ibaret olmuştur (Arat, 1991: 168-170). Özal’ın adem-i merkezîyetçiliğe yönelik eğilimleri de yine aynı biçimde geri tepmiştir. ANAP hükûmeti, yerel yönetimlerin bütçe denetimlerine adem-i merkezîyetçilik lehine esneklik getirmiş, bununla beraber söz konusu politikaların demokratikleşme ve hesap verebilirlik yerine belediyelerle özel girişimler arasındaki kayırmacı ilişkileri beslediğinin anlaşılmasından dolayı geri adım atılmış ve merkezî vesayet yeniden işletilmeye başlanmıştır (Kalaycıoğlu, 1994).

Köylüler, modernleşmenin ilk dönemlerinde kendilerine yer bulamamış, siyasete ilişkin işlere ürkekçe yaklaşan bir sınıfı teşkil etmişlerdir. Tek-parti döneminin reformları daha ziyade şehirlere ve sanayileşmeye yönelik olduğundan bu dönemde köylülerin koşullarında neredeyse hiçbir değişiklik görülmemiştir. Köylülerin siyasal olan ile ilişkilerinin, pek de hoşlanmadıkları jandarma veya vergi

memurlarının kendilerini ziyaretleri ile sınırlı kaldığı düşünülürse (Szyliowicz, 1966: 274-275) bunların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu bir ülkede, eşrafın kültürel tabanının genişliği ve etkinliği hesap edilebilir. Çok partili hayata geçişte, ilk dönemlerinde devlet – din ilişkisinde liberalleşmeye yönelen DP'nin (Sarıbay, 1991: 123) köylülerin kültür dilini yakalaması, seçimlerdeki başarısının bir nedenidir. Bir diğer nedeni de yine köylülerin refahını artıran politikalar uygulaması ve bunların kanaat önderleri olan eşraf ile girdiği klientalist ilişkilerdir. Öyle ki iktidara gelebilmek için oy desteği arandığı siyasal rekabet koşullarında, siyasetin ilk defa ilgisini çeken köylüler, eşrafla beraber sistemi kendilerine avantaj sağlayacak şekilde kullanma yoluna gitmişlerdir. Hatta Szyliowicz'e (1966: 277-278) göre DP teşkilatı, yerel baskılara maruz kalarak kısa sürede köylüler ile hükümet arasında bir aracıya dönüşmüştür. Bu bağlamda köylülerin siyaset ile ilişkisi, devlet gücünden daima çekinmek, bu arada da siyasal partiler yoluyla devletin sağladığı imkânlarla ulaşmaktır. Özer Ozankaya'nın (1971: 136-140) 1971'de yayımlanan çalışması, Türk köylerinde bu tarihlerde dahi devletten çekinildiğini, "siyaset" kavramının Osmanlı dönemindeki "idam" anlamındaki karşılığının köylülerin zihinlerinde hâlen yaşamakta olduğunu göstermektedir. Türk köylüsü için en büyük çekincenin devlet olması anlaşılabilir, zira Türkiye'de köylülük, feodal ilişkilerden büyük ölçüde azadedir. Cavit Orhan Tütengil (1975: 136), Köy İşleri Bakanlığı'nın Köy Envanter Etüdüleri'ne dayanarak 70'li yıllarda Türkiye'de bir kişi, aile yahut sülâlenin mülkiyetinde olan köylerin toplam köylere oranının % 2,1 olduğunu yazmıştır. Topraklı çiftçilerin önemli bir kısmı, ellerindeki toprak miktarı geçimlerine yetmediğinden tarım işçiliği yapıyor olsa da topraksız çiftçilerin sayısı, çiftçilerin toplam sayısının üçte birinden azdır (Tütengil, 1975: 134-135). Bu durum, tüm yoksulluğuna karşın Türk köylüsünün siyasal açıdan görece bağımsız kalmasına imkân sağlamıştır. Köylülerin söz konusu bağımsızlığı, bir taraftan partiler arası rekabete popülist karakterini verirken bir taraftan demokratik kurumların işleyişine bir süreklilik kazandırabilmiştir (Keyder, 2015: 165). Bu işleyiş, politika yapım süreçlerine katılım sağlamaktan ziyade söz konusu demokratik kurumların, devlet imkânlarını kendilerine yontacak şekilde kullanımını ifade etmiştir.

Modern Türkiye'de sendika vb. örgütlü grupların siyaset ile ilişkileri de devlete bir şekilde angaje olmak için sivil toplum kimliklerinden ödün vermeye kadar gidebilmiş, buna uyum göstermezlerse devlet tarafından baskı altına alınmışlardır. Cumhuriyet'in erken dönemlerinde devlet, özerkliğinden dolayı sendikal yapıları hoş görmemiştir (Turan, 1986: 93). 60'lardan sonra ise kamu sektörünün geniş olduğu ülkede iktidarlar, kendilerini destekleyecek sendikalar kurma yoluna gitmişler, muhalif sendika ve meslek örgütlerini ise devletin sağlayacağı ayrıcalıklardan yararlandırmama tehdidi ile baskı altına almışlar, bunlara sık sık müdahale etmişlerdir. İlder Turan (1986: 88), bu tarz grupların siyasal partilerle kurdukları ilişkiler sebebiyle sivil toplum niteliklerinin zedelenmiş olduğunu ileri sürmüştür.

5. Sonuç

Görüldüğü gibi Türkiye'de siyasal modernleşme ülkenin modern tarihinin büyük bölümünde, siyasal kürenin her alanı kapsamaya gerektiğine, buna itaat edilmesine, iktisadî çıkarın büyük ölçüde bu küreye dayandırılmasına ve sivil toplumsal örgütlenmeye pek de iltifat edilmemesine dair geleneksel tasavvurla at başı gitmiştir. Burada açıklanmak istendiği şekliyle bu tasavvur yalnız merkezî bürokratik seçkinlere ait değildir. Sivil küreyi kurmaya aday unsurların, hatta merkezin kültürel baskılarından bunalanların da bir şekilde parçası olmak istedikleri "devlet", bu şekilde tanımlanmaktadır. Türkiye'de devletin "ceberut" yönünden sıkça bahsedilmiş, toplumun kültürel ifade imkânlarını kısıtladığından, iktisadî hayata sürekli müdahale ettiğinden, sivil toplumu baskı altında tuttuğundan yakınılmıştır. Ancak bunun karşılığında devlete yönelik toplumsal algının, aynı devletin, aynı araçlarla işleyişinin bir parçası olma çabası ile ifadesini bulan benzer bir kabule sahip olduğu görülmezse tespit ilk hâliyle yanıltıcı olur. Türkiye'de modern demokratik kurumların işleyişine yönelik popüler beklenti, insanların devlet kaynaklarına partiler aracılığıyla kolayca erişme imkânı ile ifade edilmiştir (Kalaycıoğlu, 2001: 60). Bu nedenle de Türkiye'nin patronaj ve klientalizm odaklı demokrasisi, hukukun üstünlüğü ve ussal ekonomik işleyiş pahasına kurumsallaşmıştır (Kalaycıoğlu, 2001: 63-65). Böylece modern sivil toplum ile siyasal toplum arasındaki sınır, Türkiye örneğinde silikleşir. Devletin bürokratik seçkinliğine tepki, bundan özerk sivil bir alan inşa etmek yerine bunun bir parçası olmaya yönelik "sızma" eylemi ile kendini gösterir. Bu nedenle çevre unsurların merkez ile çatışması, Öğün'ün (2004: 54-55) de vurguladığı gibi, siyasal küreye eklemlemeye

yönelik bir hareket, kendine mutlaka resmî bir hüviyet kazandırma mücadelesidir. Bütün bunlar, modern yasal-ussal modele uyması planlanan bir siyasal sistemin geleneksel siyasal meşruiyet ile güçlü bağına ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Abadan, N. (1966), *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları.
- Arat, Y. (1991), Social Change and the 1983 Governing Elite in Turkey, (Ed.: M. Kıray), *Structural Change in Turkish Society*, s. 163-178, Indiana (Bloomington): Indiana University Turkish Studies.
- Avcıoğlu, D. (1974), *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, 2 Cilt, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Çakır, R. (1994), *Ne Şeriat Ne Demokrasi: Refah Partisini Anlamak*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, R. (2002), *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslamcı Oluşumlar*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hanioglu, M. Ş. (2016), Modern Osmanlı Dönemi, (Çev.: K. Tanrıyar), (Ed.: M. Heper & S. Sayarı), *Dünden Bugüne Türkiye: Tarih, Politika, Toplum ve Kültür*, s. 17-32, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Heper, M. (1976), The Recalcitrance of the Turkish Public Bureaucracy to "Bourgeois Politics": A Multi-Factor Political Stratification Analysis, *Middle East Journal*, 30(4), s. 485-500.
- Heper, M. (1994), Trials and Tribulations of Democracy in the Third Turkish Republic, (Ed.: M. Heper & A. Evin), *Politics in the Third Turkish Republic*, s. 231-241, Colorado: Westview Press.
- Heper, M. (2010), *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (Çev.: N. Soyarık), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnsel, A. (1996), *Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye: Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü*, (Çev: A. Sönmezay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. (1994), Decentralization of Government, (Ed.: M. Heper & A. Evin), *Politics in the Third Turkish Republic*, s. 87-100, Colorado: Westview Press.
- Kalaycıoğlu, E. (2001), Turkish Democracy: Patronage versus Governance, *Turkish Studies*, 2(1), s. 54-70.
- Kara, N. (2014), Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları, (Ed.: E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay), *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, s. 278-289, Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Karal, E. Z. (2017), *Osmanlı Tarihi V. Cilt: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789 – 1856)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Karpat, K. (1967), *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Kazancıgil, A. (2014), Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm, (Ed.: E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay), *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, s. 191-212, Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Keyder, Ç. (2015), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (2014), Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması, (Ed.: E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay), *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, s. 215-222, Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Köker, L. (2016), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçükömer, İ. (2010), *Batılılaşma: Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Lewis, B. (2017), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: B. B. Turna), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2006), Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri, (Ed.: M. Türköne & T. Önder), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s. 35-77, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mardin, Ş. (2017a), Türkiye’de Din ve Laiklik, (Çev.: F. Unan), (Ed.: M. Türköne & T. Önder), *Türkiye’de Din ve Siyaset*, s. 35-77, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017b), Modern Türkiye’de Din ve Siyaset, (Çev.: M. Erdoğan), (Ed.: M. Türköne & T. Önder), *Türkiye’de Din ve Siyaset*, s.113-143, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017c), Türk Devriminde İdeoloji ve Din, (Çev.: G. A. Tosun), (Ed.: M. Türköne & T. Önder), *Türkiye’de Din ve Siyaset*, s. 145-167, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017d), İslâmcılık: Cumhuriyet Dönemi, (Ed.: M. Türköne & T. Önder), *Türkiye’de Din ve Siyaset*, s. 23-33, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Matthews, A. T. J. (1955), *Emergent Turkish Administrators: A Study of the Vocational and Social Attitudes of Junior and Potential Administrators*, Ankara: TTK Basımevi.
- Nagata, Y. (1997), *Tarihte Âyânlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara: TTK Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2014), Osmanlı Devleti’nde Laiklik Hareketleri Üzerine, (Ed.: E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay), *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, s. 175-188, Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Ozankaya, Ö. (1971), *Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür: İki Grup Köyde Yapılan Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları.
- Öğün, S. S. (2004), *Türk Politik Kültürü*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Öğün, S. S. (2014), Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü, (Ed.: E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay), *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, s. 292-323, Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Özbudun, E. (1995), Türkiye’de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür. *Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür*, s. 1-42, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1985), *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası: Milli Selâmet Partisi Örnekolayı*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sarıbay, A. Y. (1991), The Democratic Party, 1946-1960, (Ed.: M. Heper & J. M. Landau), *Political parties and democracy in Turkey*, s. 119-133, London: I.B. Tauris & Co Ltd. Publishers.
- Sunar, İ. (1974), *State and Society in the Politics of Turkey’s Development*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları.
- Sunar, İ. & Sayarı, S. (t.y.), Democracy in Turkey: Problems and Prospects, (Ed.: İ. Sunar), *State, Society and Democracy in Turkey*, s. 65-95, İstanbul: Bahçeşehir University Publication.
- Szyliowicz, J. S. (1966), Political Participation and Modernization in Turkey, *The Western Political Quarterly*, 19(2), s. 266-284.
- Turan, İ. (1986), *Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası.
- Turan, İ. (1994), Evolution of the Electoral Process, (Ed.: M. Heper & A. Evin), *Politics in the Third Turkish Republic*, s. 49-59, Colorado: Westview Press.
- Turan, İ. (2011), Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları, *İ.Ü.S.B.F. Dergisi*, 45, s. 1-21.
- Tütengil, C. O. (1975), *100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Zonis, M. (1971), *The Political Elite of Iran*, Princeton: Princeton University Press.